

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 33 (2000) s. 415–421

KSIĄDZ KARDYNAŁ DR AUGUST HLOND PRYMAS POLSKI. DZIAŁALNOŚĆ I DZIEŁA (Materiały posesyjne), Katowice 1998, 108 s. + ilustracje.

Jest to trzecia pozycja z serii poświęconej wielkim Ślązakom, wydawanej przez Górnos Śląskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk im. Walentego Roździeńskiego w Katowicach. Pierwsza pozycja pt. *Książd prof. dr Konstanty Michalski. Życie i działalność (materiały posesyjne)* ukazała się w roku 1996, druga – poświęcona Ryszardowi Gansincowi, wydana została w 1997 r.

Podobnie jak tamte dwie, recenzowana praca stanowi materiały z sesji naukowej, zorganizowanej przez GTPN w Muzeum Śląskim na temat: Książd kardynał August Hlond Prymas Polski – działalność i dzieła, która odbyła się 24 X 1998 r.

Omawiana publikacja zawiera tekst 5 wygłoszonych w trakcie sesji referatów, poprzedzonych wstępem autorstwa Prezesa Zarządu GTPN, prof. J. Śliwioka, oraz słowem wygłoszonym na rozpoczęcie sympozjum metropolity katowickiego abpa dra D. Zimonia. Poza tekstem wspomnianych referatów zamieszczono materiały dodatkowe, obejmujące: notatkę informacyjną autorstwa J. Gołębiowskiej o wystawie, która towarzyszyła tej sesji; publikowany wcześniej w Księdze Pamiątkowej, wydanej we Wrocławiu w 1998 r. artykuł ks. prof. R. Raka, zatytułowany *August Kardynał Hlond, Franz Scholz i... Jan Krucina*; przemówienie żałobne bpa K. Radońskiego, ordynariusza wrocławskiego pt. *Duch Jego będzie z nami*, stanowiące przedruk z „Gościa Niedzielnego” z 7 listopada 1948 r.; oraz zapis głosów w dyskusji, w której udział wzięli: dr L. Szafranec, doc. A. Rózanowicz, ks. H. Markwica, E. B. Ćwiklińska, prof. J. Śliwiok.

Główną część wydanej książki stanowią następujące wystąpienia: prof. G. B. Szewczyk *Literacka twórczość kardynała Augusta Józefa Hlonda*; ks. prof. J. Myszora *Ks. August Hlond – program duszpasterski dla Górnego Śląska (1922–1926)*; prof. Cz. Głombika *Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej*; ks. dra B. Kołodzieja *August kardynał Hlond Prymas Polski w trosce o polską emigrację*; ks. dra hab. Józefa Krętosza *Prymas Polski August Hlond – twórca polskiej organizacji kościelnej na ziemiach zachodnich i północnych po II wojnie światowej*.

Zaprezentowane referaty ukazują sylwetkę Hlonda jako Ślązaka, Polaka, kapłana, biskupa, prymasa Polski, który całym swoim życiem realizował przekazane mu w domu rodzinnym i pogłębione zakonnym wychowaniem, opartym na nauce ks. J. Bosko, wartości: głęboką wiarę, ideę wyteżonej i ofiarnej pracy oraz umiłowanie swojej „małej” i „dużej” Ojczyzny.

Dobrze się stało, że osobie Hlonda poświęcono osobną sesję z uwagi na olbrzymie jego zasługi dla Śląska, całej Polski i Polaków w kraju i na emigracji, a także ze względu na to, iż w okresie powojennym przedstawiano jego działalność i poglądy niejednokrotnie (z różnych względów) w fałszywym świetle zarówno w kraju, jak i za granicą. Znaczenie działalności Hlonda dla życia nie tylko kościelnego, ale i publicznego widać wyraźnie, jeśli się zwróci się uwagę na takie chociażby jego dzieła, jak: ustanowienie polskiej organizacji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych, utworzenie – w trosce o polską emigrację – Towarzystwa Chrystusowego, założenie tygodnika „Gość Niedzielny”, powołanie Akcji Katolickiej oraz jej urzędowego organu „Ruch Katolicki”, zorganizowanie Ligi Antyalkoholowej oraz podjęcie wielu innych przedsięwzięć mających na celu niesienie pomocy najuboższym.

Ocena tego rodzaju publikacji jest trudna z uwagi na to, iż zawiera referaty różnych autorów, podejmujących ten sam temat z różnych aspektów i stosujących w wykładzie różne metody. Często w tego typu pracach występują teksty nierówne co do poziomu merytorycznego, a także co do ich strony formalnej; nie da się w nich uniknąć także szeregu powtórzeń, jak ma to miejsce także w wypadku omawianej tutaj książki, w której, w większości zamieszczonych referatów znajduje się wiele tych samych elementów z biografii Augusta Hlonda, jego programu duszpasterskiego, a także tych samych informacji dotyczących tła społecznego, politycznego i narodowościowego, w którym żył i działał.

Referat pierwszy autorstwa prof. G. B. Szewczyk, zatytułowany *Literacka twórczość kardynała Augusta Józefa Hlonda*, omawia, wykorzystując literaturę źródłową oraz publikacje z zakresu historii Kościoła na Śląsku, problematykę, którą zajmował się w swoich pismach i publicznych wystąpieniach kard. Hlond w okresie swojej działalności duszpasterskiej. Autorka przedstawia ją na tle dość szczegółowo ujętej biografii Hlonda oraz współczesnego mu kontekstu politycznego, moralnego, społecznego i narodowościowego. Wskazuje jednocześnie na różnorodność zagadnień, jakie podejmował Kardynał najpierw jako biskup diecezji śląskiej, później jako prymas Polski. Z pism Augusta Hlonda, z okresu jego posługi biskupiej, Autorka wyodrębnia trzy obszary tematyczne: umacnianie roli Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku, odradzanie wartości duchowych wśród Górnoszlązaków – co łączył z pielęgnowaniem rodzimych tradycji religijnych, oraz rozwijanie nauki i oświaty na Górnym Śląsku. Prof. Szewczyk podkreśla także, że A. Hlond już jako prymas Polski szczególną uwagę zwracał na takie kwestie, jak groźba wojny, potrzeba pokoju, rozwój ruchów antyalkoholo-

wych, praca duszpasterska kapłanów, jedność Kościoła, problemy rodaków na obczyźnie, etyka chrześcijańska oraz różnorodne problemy społeczne.

Prof. Szewczyk zwraca poza tym uwagę na fakt, że w okresie ciężkiego kryzysu, jaki przeżywał wówczas Śląsk i cały kraj, a którego przejawami było zwłaszcza bezrobocie, nędza, nierówności majątkowe oraz upadek obyczajów, August Hlond nie ograniczał się tylko do nakreślenia tej ciężkiej sytuacji, lecz wskazywał na jej źródła, które widział w dwóch skrajnych programach gospodarczych: wolnomyślicielskim, liberalnym – opartym na kulturze materialistycznej i zaniedbującym kulturę ducha, oraz w programie sowieckim, o którym kard. Hlond mówił, iż „realizuje wśród niestychanych okrucieństw materialistyczny raj robotniczy”. Jednocześnie Autorka cytuje słowa Kardynała, w których przedstawia on bardzo konkretny program obrony społeczeństwa przed skutkami istniejącego kryzysu, a także programy uzdrowienia instytucji państwowych oraz oświaty i wychowania młodzieży. Prof. Szewczyk zauważa przy tym, iż kardynał Hlond, poruszając wszystkie te problemy, zawsze wskazywał na chrześcijańskie źródła polskiej kultury i że w odejściu od nich upatrywał niebezpieczeństwo ogólnego upadku narodu.

Omawiany referat jest bardzo bogaty treściowo, wielokrotnie ilustrowany wypowiedziami kard. Hlonda, co umożliwiło zapoznanie się z sugestywnym i niezwykle wyrazistym stylem, w jakim redagował on swoje pisma. Niemniej jednak treść referatu nie całkiem odpowiada jego tytułowi, bowiem problematyce, którą ów tytuł sugeruje, poświęcono niewiele miejsca, koncentrując się przede wszystkim na zagadnieniach społecznych, moralnych i politycznych. Zastrzeżenia budzi także brak jednolitości w zapisie bibliograficznym, np. cytowana w tekście praca K. Ulitzka, *Nationale Arbeit...* nie została wymieniona w bibliografii, podobnie jak cytowani przez Autorkę wybitni znawcy polskiej literatury – I. Chrzanowski i J. Kleiner, których wypowiedzi wydają się szczególnie korespondować z podjętym przez Autorkę tematem. Zabrakło także informacji o istotnym dla tak sformułowanego tematu fakcie, iż kard. Hlond był wielkim mecenasem sztuki i popierał katolickich pisarzy, naukowców, akcje kulturalne, wspomagając m.in. Teatr Rapsodyczny w Krakowie.

Ks. prof. J. Myszor w referacie *Ks. August Hlond – program duszpasterski dla Górnego Śląska (1922–1926)*, uwzględniając listy pasterskie, przemówienia, *Notatnik* Kardynała a także ważniejsze pozycje dotyczące Górnego Śląska w okresie międzywojennym, zarysował tło historyczne powstania tej diecezji i wszelkie problemy narodowościowe oraz inne z tym związane. Na powyższym tle przedstawił program duszpasterski dla Górnego Śląska opracowany i konsekwentnie realizowany przez kard. Hlonda w trakcie pełnienia przez niego obowiązków najpierw administratora, a później biskupa katowickiej diecezji. Ks. prof. Myszor, jak sam wyraźnie zaznacza, pomija program działania Kardynała, odnoszący się do zagadnień ze sfery czysto kościelnej, takich jak: budowa struktur diecezji, kształcenie duchownych, budowa kościołów, rozwój sieci parafialnych itp., i skupia się głównie na społecznym wymiarze programu Kardynała.

Obserwując upadek religijny i moralny społeczeństwa śląskiego, kard. Hlond, wg ks. Myszora, wiązał te zjawiska z jednej strony ze zmianami terytorialnymi, sporami narodowościowymi, skłóceniem duchowieństwa śląskiego, a z drugiej strony z wywierającym coraz większy wpływ na śląskich robotników socjalizmem marksistowskim, który, wg jego słów, „walcząc o prawa robotników, zabija ich dusze”. Odpowiedzią na te problemy miał być formułowany przez Hlonda

program duszpasterski, w którym zwracał uwagę na: uwzględnienie aktywizacji chrześcijańskich związków zawodowych i partii wywodzących się z katolickiej nauki społecznej; właściwe traktowanie mniejszości narodowych; rozwijanie Ligi Katolickiej, a następnie Akcji Katolickiej, która, w myśl Kardynała, miała być płaszczyzną integracji organizacji kościelnych bez względu na pochodzenie ich członków; następnie rozpowszechnianie odpowiednich modlitewników i prasy katolickiej, przeciwstawianie się rozwijającym się sektom oraz ich propagandzie; i w końcu podejmowanie rozwiązywania aktualnych wówczas problemów moralnych, takich jak rozbitcie małżeństw, rodzin oraz alkoholizm. W kształtowaniu programu duszpasterskiego miały służyć organizowane przez Hlonda Zjazdy Katolickie, w trakcie których nie tylko przedstawiano aktualną sytuację Kościoła, lecz artykułowano również jego zadania oraz stosunek do władz państwowych.

Osobną sprawą w programie duszpasterskim Hlonda, wg relacji ks. prof. Myszora, była troska o katolicki charakter szkół, przy czym za wychowanie młodzieży odpowiedzialnymi Kardynał czynił zarówno Kościół, jak i państwo. W centrum zainteresowania programu duszpasterskiego Hlonda były kwestie społeczne, w tym szczególnie bieda spowodowana bezrobociem. W związku z powyższym należy, zdaniem Autora, podkreślić, jak ogromny nacisk kładł Hlond na odpowiednie organizacje i zakres działania założonego przez siebie diecezjalnego Caritas. Kolejnym ważnym elementem programu Hlonda, wymienionym w omawianym referacie, była jego troska o prasę katolicką, której wyrazem było stworzenie przez Kardynała tygodnika katolickiego „Gość Niedzielny”. Jak zaznacza ks. Myszor, program duszpasterski dla Śląska, sformułowany przez ks. Hlonda, wpisał się do ogólnopolskiej dyskusji na temat przyszłości Odrodzonej Polski, która, wg przekonania Kardynała, powinna być budowana na fundamencie chrześcijańskim.

Ks. prof. Myszor w sposób dogłębny i syntetyczny przedstawił podjęty temat, wzbogacając w sposób zasadniczy, na podstawie bogatej literatury źródłowej, dotychczasowy stan badań, dotyczący społecznego zaangażowania kard. Hlonda, o jego działalność i twórczość związaną ze Śląskiem.

Szczególny aspekt działalności kard. Hlonda, nieporuszony w dotychczasowej literaturze przedmiotu, wyeksponował w swoim referacie, zatytułowanym *Kardynał August Hlond wobec idei słowiańskiej*, prof. Cz. Głombik. Uwzględniając bogatą literaturę przedmiotu i dokonując dogłębnych jej analiz, Autor przedstawił w sposób jasny i udokumentowany stanowisko Hlonda w stosunku do rozpowszechnianej wówczas, zwłaszcza w Czechach i innych krajach, idei słowiańskiej – i chociaż trudno dla tej problematyki znaleźć w tekstach Kardynała, jak powiada prof. Głombik, wyraźniejszych odniesień, to jednak występuje ona w jego pismach, a szczególnie w tekstach eklezjologicznych.

Prof. Głombik, referując poglądy Hlonda, przedstawia najpierw tło ideowe, które inspirowało Kardynała do refleksji na temat zagrożeń dla wartości humanistycznych niesionych przez kulturę chrześcijańską. Zagrożenia te August Hlond widział tak ze strony faszyzmu, jak i komunizmu, a także związanych z nimi naturalistycznych antropologii. W tym kontekście jawi się u niego, jak przedstawia to prof. Głombik, potrzeba jedności chrześcijańskich narodów słowiańskich, która jednak nie ma nic wspólnego z panslawizmem „w wersji konserwatywnej ideologii” propagującej tradycyjne formy wiary i życia. Hlondowi bliższe były, jak mówi Autor referatu, rozwijane w XIX stuleciu koncepcje czeskich i sło-

wackich teoretyków słowiańskich. Prof. Głombik, przedstawiając jedno z najbardziej rozpowszechnionych ujęć tych koncepcji, słowackiego poety Jana Kolłára, który swoje rozważania skupił wokół idei *wzajemności słowiańskiej*, przeciwstawia jej ideę Hlonda, którego zdaniem Kościół nie powinien „cofać się do minionych form, do wczorajszych nastrojów, do rozmarzonego romantyzmu [...]”. Nie jest bowiem rzeczą Kościoła powstrzymywać pochod ludzkości [...] lecz to, by każda epoka żyła duchem Chrystusowym” Zatem, jak podkreśla prof. Głombik, myśl Hlonda wykraczała zdecydowanie poza literacko-lingwistyczne formuły *wzajemności słowiańskiej*, którą traktował on jako nieprzydatną praktycznie.

Jako kolejne tło dla idei słowiańskiej kard. Hlonda, Autor omawianego referatu wymienia oraz szczegółowo omawia inicjatywy podejmowane na kongresach welehradzkich. Ze względu na to, iż w opublikowanych przemówieniach kardynała zjazdu te nie znalazły odzewu, chociaż idea słowiańska nie była mu obojętna, zdaniem prof. Głombika jedynie studia nad materiałami pozostającymi dotąd w rękopisach mogą dać odpowiedź na pytanie, jak dalece kard. Hlond reagował na zjazdy welehradzkie, tym bardziej iż sam był uczestnikiem IV Kongresu, a już jako kardynał i prymas Polski skierował słowa powitania do uczestników dwóch kolejnych kongresów (V i VI).

Prof. Głombik wskazał jednocześnie na różnice między tym, jak jedność słowiańską pojmowano na zjazdach welehradzkich a poglądami Hlonda, który ideę słowiańską łączył z teologią narodu, która, rozumiana przez niego jako dział systematycznej teologii chrześcijańskiej, traktującej naród i narody jako zbiorowy przejaw podmiotowej obecności Kościoła w świecie, powinna być spoidłem jedności słowiańskiej.

To chrześcijaństwo, zdaniem Hlonda, jak konkluduje w swoim referacie prof. Głombik, może stać się nośnikiem narodowej samowiedzy, wyrazem pogłębionej autoidentyfikacji narodów słowiańskich poprzez ich uczestnictwo i przewożenie w powszechnym odrodzeniu życia religijnego, pojętego jako odrodzenie katolickie.

Niezwykle bogaty treściowo i bardzo interesujący referat prof. Głombika wprowadza zupełnie nowe, do tej pory nieporuszone zagadnienie dotyczące zarówno twórczości, jak i działalności kard. Hlonda. Jak już zaznaczono wyżej, Autor referatu nie uważa badań na podjęty przez siebie temat za zakończone, wskazując na konieczność dokładnego przebadania archiwaliów Kancelarii Prymasa Polski, które mogą rzucić nowe światło na omawiany problem. Poglądy Kardynała przedstawione zostały przez prof. Głombika na szerokim, interesującym tle historycznych dyskusji międzynarodowych nad omawianą problematyką.

Bardzo ważną sferę działalności kard. Hlonda przedstawił ks. dr B. Kołodziej w referacie *August kardynał Hlond Prymas Polski w trosce o polską emigrację*. Zasługi Kardynała w zakresie opieki duszpasterskiej nad polskimi środowiskami emigracyjnymi były, wg relacji Autora referatu, wyjątkowo wielkie, i to nie tylko z punktu widzenia kościelnego, lecz także ze względu na podtrzymywanie polskości w tych środowiskach. Należy sobie uzmysłowić, że w okresie międzywojennym prawie 1/4 narodu polskiego pozostawała na emigracji i potrzebowała opieki duszpasterskiej, o którą zresztą gorąco zabiegała u przedstawicieli Kościoła polskiego. Ks. dr Kołodziej przedstawił dokonania kard. Hlonda w tym względzie, takie jak: założenie Zgromadzenia Chrystusowego, które kształciło duszpasterzy dla Polonii; prowadzenie konsekwentnie akcji wysyłania modlitwników, prasy, książek; zainicjowania stałego podtrzymywania, przez poszczególne

gólne parafie, osobistych kontaktów ze środowiskami polonijnymi. Po wojnie natomiast kard. Hlond utworzył duszpasterstwo Polaków w Niemczech, przyczynił się do powstania dwóch polskich seminariów duchownych w Rzymie i Paryżu, erygował Polską Misję Katolicką w Anglii, Walii oraz Szkocji. Należy mocno pokreślić, że kard. Hlonda zajmowała nie tylko opieka duszpasterska nad Polakami żyjącymi za granicą, lecz także podtrzymywanie w tych środowiskach polskiej kultury.

Dobrym zwieńczeniem zasług Kardynała, uznanego za opiekuna Polskiej Emigracji, a przedstawionych w omawianym referacie, są cytowane przez ks. dra Kołodzieja słowa prymasa Wyszyńskiego: „pozostanie niewątpliwie wielkopomną zasługą kardynała Augusta Hlonda, że w sposób systematyczny opiekował się duszpasterskimi, religijnymi, a zarazem narodowymi potrzebami naszego wychodźstwa [...]”.

Ks. dr Kołodziej, opracowując swoje wystąpienie, wykorzystał wiele tekstów kard. Hlonda oraz materiałów dotyczących historii Towarzystwa Chrystusowego. Ciekawym uzupełnieniem tego referatu mogłyby być, nie cytowane tutaj, opracowania odnoszące się wprost do podjętego przez Autora tematu, np. artykuł Z. Zielińskiego – *Rola kardynała Hlonda w organizowaniu duszpasterstwa emigracyjnego*, czy też praca J. Bakalarza – *Kardynał August Hlond – Prekursor nowoczesnego apostołatu emigracyjnego*.

Sz szczególnie żywo do dziś dyskutowanym zagadnieniem z zakresu działalności A. Hlonda jest jego rola jako twórcy polskiej organizacji kościelnej na ziemiach zachodnich i północnych po II wojnie światowej. Problem ten wywołuje żywą polemikę zwłaszcza między polskimi i niemieckimi uczonymi.

Temu zagadnieniu swoje wystąpienie na omawianej sesji poświęcił ks. dr hab. J. Krętosz, który na podstawie dostępnej mu literatury przedmiotu przedstawia ten problem, rozwijając go historycznie wg następującego schematu: zmiany terytorium Polski i zmiany ludnościowe po Jacie i Poczdamie oraz ich konsekwencje; problemy związane z duszpasterstwem ludności dotychczasowej oraz ludności przybyłej z kresów wschodnich; nadzwyczajne uprawnienia Prymasa; tworzenie nowej organizacji kościelnej; troska Prymasa o opiekę duszpasterską i integrację ludności zamieszkującej te tereny; obrona tego dzieła na forum politycznym polskim i międzynarodowym.

Z uwagi na obszerność i skomplikowanie problematyki, Autor referatu zaznacza, iż wymienione problemy prezentuje jedynie sondażowo w niektórych jednostkach terytorialnych objętego tematem obszaru. Wydaje się, że najważniejsze zagadnienia, związane z omawianym tematem, zostały wystarczająco gruntownie zaprezentowane. Należy jednak wspomnieć, że polemiki na ten temat trwają nadal, a problem ten doczekał się już bogatej literatury przedmiotu, do której należą chociażby niektóre prace, tutaj przez Autora nie wspomniane, np. R. Marek, *Kościół rzymskokatolicki wobec ziem zachodnich i północnych*, B. Kominiek, *W służbie „Ziem Zachodnich”* czy też podejmujące to zagadnienie publikacje ks. J. Kruciny.

Bardzo interesującym i ważnym merytorycznie uzupełnieniem wyżej omawianego referatu jest artykuł zamieszczony w omawianej tu publikacji, w części „Materiały dodatkowe”, zatytułowany: *August Kardynał Hlond, Franz Scholz i... Jan Krucina* autorstwa ks. prof. Romualda Raka, ongiś osobistego sekretarza Hlonda i świadka potwierdzającego kwestionowane przez polemistów niemiec-

kich uprawnienia kard. Hlonda do tworzenia struktur kościelnych na ziemiach zachodnich.

Sumując powyższe uwagi, należy podkreślić dobry poziom naukowy wydanych tu referatów i innych załączonych tekstów, a także w wielu wypadkach nowe ustalenia bądź nowe interesujące ujęcia problematyki, w nich zawarte. Dzięki temu recenzowana publikacja stanowi istotny naukowo wkład do istniejącego już stanu badań. Wartość omawianej tu pracy podnosi dodatkowo fakt, iż działalność kard. Hlonda w wielu referatach ukazana została w okresie jego biskupiej posługi na Górnym Śląsku na szeroko przedstawionym tle gospodarczym, narodowościowym i politycznym tego regionu, wypełniając w ten sposób istniejącą dotąd w literaturze przedmiotu lukę.

Publikacja ujawniła jednocześnie, jak wielkie, częściowo jeszcze nieodkryte, bogactwo kryją pisma Kardynała, i potwierdziła tym samym uwagę prof. Szewczyk, iż mogą one stanowić ważny dokument historyczny dla współczesnego badacza historii stosunków społecznych i religijnych w Polsce, a zwłaszcza na Górnym Śląsku.

Godny podkreślenia jest także fakt, że jest to już trzecia pozycja w ramach podjętej przez GTPN inicjatywy promowania wybitnych postaci pochodzących z ziemi śląskiej. Należy mieć nadzieję, iż inicjatywa ta będzie kontynuowana w przyszłości.

Hanna Wojtczak